VIKIPEEDIA

Taani keel

Taani keel (taani keeles *dansk*) kuulub Indoeuroopa keelkonna germaani rühma põhjagermaani ehk Skandinaavia alamrühma.

Taani keel on Taani riigi ametlik keel ning fääri keele kõrval teine ametlik keel Fääri saartel. 2009. aasta maini oli ta grööni keele kõrval teine ametlik keel ka Gröönimaal.[1] Lisaks on pisut taani keele kõnelejaid Taani piiri ääres Saksamaal.

16.–19. sajandil oli taani keel Norra ametlik keel.

Taani keelt kõneleb emakeelena Taanis umbes 5 miljonit inimest ning Saksamaal (Põhja-Schleswigis umbes 50 000 inimest), Gröönimaal, Kanadas, Norras, Rootsis ja Ameerika Ühendriikides kokku umbes 330 000 inimest . Üle maailma kõneleb taani keelt umbes 5,6 miljonit inimest.

Taani keele lähimad sugulaskeeled on norra ja rootsi keel. Eriti lähedane on taani keelele norra kirjakeele variant *bokmål*, kuigi häältdus on oluliselt erinev. Rootsi, norra ja taani keele kõnelejad saavad üksteisest aru, kui ei räägita liiga kiiresti.

Taani keel (*dansk*)	
Kõneldakse	Taani, Fääri saared, Gröönimaa, Saksamaa (Lõuna-Schleswig)
Kokku kõnelejaid	6 miljonit
Keelesugulus	Indoeuroopa keeled germaani keeled põhjagermaani keeled idaskandinaavia keeled **taani keel**
Ametlik staatus	
Ametlik keel	Taani Fääri saared Euroopa Liit Vähemuskeel: Saksamaa
Keelehoole	Dansk Sprognævn
Keelekoodid	
ISO 639-1	da
ISO 639-2	dan

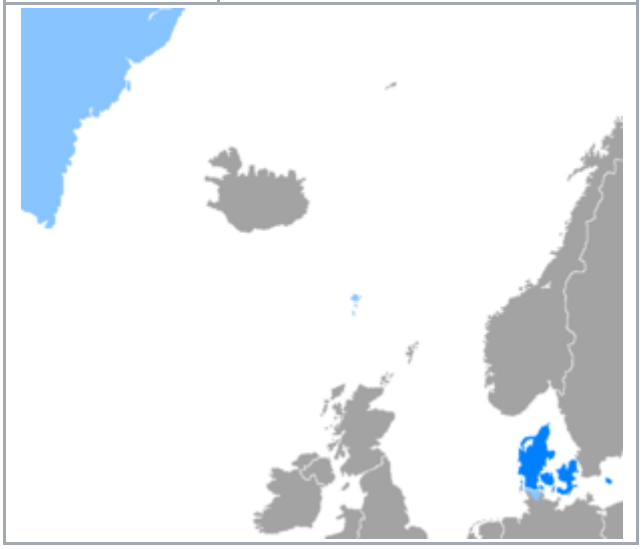

Sisukord

Murded

Tänapäevane mitmekesisus

Kiri

Foneetika

Morfoloogia

Sõnavara

Keelenäide

Meieisapalve

Inimõiguste ülddeklaratsiooni artikkel 1

Ajalugu

Taani keelepoliitika

Viited

Murded

Saja aasta eest oli Taanis sadu murdeid. Nõnda näiteks said väikese Samsø saare põhjaosa elanikud halvasti aru sama saare lõunapoolsetest asukatest! Pealinna Kopenhaageni domineerimise tõttu on praeguseks murded hääbunud, kuid säilinud on piirkondlikud erinevused, näiteks sõnameloodias on kergesti eristatav, kas inimene on pärit näiteks Jüütimaalt või Fynilt. Mõnes Jüütimaa lääne- ja põhjapiirkonnas on maal siiski säilinud ka puhtakujulised murded, mis erinevad suuresti pealinnas räägitavast keelest. Neil on muuhulgas hoopis teistsugune artiklite süsteem ja häältdus, näiteks kirjakeeles *ormen* 'uss' – murdes *æ worm*; kirjakeeles *æblet* 'õun' – murdes *æ æwl*.

Mitmed kuulsad 19. ja 20. sajandi Jüütimaa autorid on kirjutanud murdes.

Murded jagunevad kolme rühma: läänemurded (jüüti murded), saarte murded (Sjællandi, Fyni ja naabersaarte murded) ja idamurded (Bornholmi murre; 17. sajandi keskpaigani kuulusid sinna ka Skåne, Hallandi ja Blekinge murrakud, millest hiljem said lõunarootsi murded).

Tänapäevane mitmekesisus

Kui üksikud erandid välja arvata, on Kopenhaageni keelelise domineerimise täielikkuse tõttu 1960–1980ndatel aastatel taani keele praegust kõnelejaskonda hinnatud üheks homogeensemaks omasuuruste seas maailmas.[2] Kui ka enne 1960. aastat peeti pealinna kõnelemisviisi prestiižseimaks, siis varasem vahetegemine pealinna "hea" ja "kombeka" ning murrete "halva" ja "lohaka" kõnelemisviisi vahel ei avaldanud keelelisele mitmekesisusele olulist mõju. 1960. aastatest hakati aga televiisori vahendusel rääkima "kohasest" ja "kohatust" kõnelemisest, mis tasalülitas keelelise mitmekesisuse peaaegu täielikult ning murdetunnusteks jäi peamiselt prosoodia.[3] Sellest hoolimata levis pealinna prestiižsuse läbi kaks eristatavat kõnevormi – riigitaani keel (*rigsdansk*) ja Kopenhaageni keel (*københavnsk*), mida on nende erineva sotsiaalmajandusliku päritolu tõttu nimetatud vastavalt ka kõrg-Kopenhaageni keeleks ja madal-Kopenhaageni keeleks, mis on tulenenud nende algse kõnelejaskonna ühiskondlikust positsioonist.[2]

Tänapäeva noorte seas õpitakse riigitaani keel selgeks enamasti koolis ja Kopenhaageni keel enamasti avaliku meedia vahendusel[4], mistõttu on keelevariandid omandanud teatud stereotüübid. Nõnda tunnetatakse riigitaani keele kõnelejaid "haritute", "sihikindlate" ja "hoolsatena", samas kui Kopenhaageni keel assotsieerub "laheda", "moodsa" ja "enesekindlaga".[5] Sedamoodi on riigitaani keelega seotud teadvustatud prestiiž, s.t. eelistusi küsides hinnatakse seda kõrgemalt, seevastu on Kopenhaageni keelel varjatud prestiiž, mis tähendab, et vabalt rääkides eelistatakse just seda vormi.[6] Valdava varjatud maine tõttu arvatakse, et ühiskeel liigub tulevikus Kopenhaageni keele poole.[7] Pealinna keeleline mõju püsib siiani, teiste keskuste panus ühiskeelte muutusse on minimaalne.[8] Tänapäeva keelelist mitmekesisust ilmestavad viimasel ajal ka multietnolektsed taani keele variandid, mis on välja kujunemas immigrantide kakskeelsetes keskkondades.[9]

Kiri

Taani keel kasutab ladina kirja, kuid taani tähestikus on ladina tähestikule lisatud tähed *Æ/æ*, *Ø/ø* ja *Å/å*, mis paiknevad tähestiku lõpus siin toodud järjekorras. Enne õigekirjareformi 1948. aastal kasutati tähe *å* asemel ühendit *aa*. Isikunimedes, mõnes kohanimes ja vanades dokumentides on säilinud vana kirjaviis.

Taani ja norra tähestik on praegu samasugused.

Foneetika

Taani keele häältdus on raskesti õpitav. Taani naabermaades öeldakse, et taanlased räägivad, nagu neil oleks kuum kartul suus.

12.–13. sajandil muutusid vokaalidevahelised klusiilid *p*, *t* ja *k* helilisteks spirantideks ning osaliselt vokaliseerusid. Norra keele sõnadele *løpe* [lööpe] 'jooksma', *måte* [moote] 'viis', *bake* [baake] 'küpsetama' vastavad taani keele sõnad *løbe* [löw(e)], *måde* [moð(e)], *bage* [bäj(e)]. Säilinud helitud klusiilid aspireerusid tugevalt ning helilised klusiilid muutusid helituteks.

Muusikaline rõhk asendus "tõukega" (häälepaelte järsu kokkutõmbega; *stød*). Sõnade *mand* [männ] 'mees' ja *man* [män] (aluse konkretiseerimata jäämist märkiv sõna) häältdus erineb põhiliselt selle poolest, et esimese häältdamisel tõmbub kõri kõvasti kokku. Samasugune häältdusefekt esineb nõrgemal kujul põhjainglise murretes (näiteks sõnas *butter* [ba?a] 'või').

Taani keeles on väga palju täishäälikuid, mida kirjapilt oma 9 vokaalitähega ei näita. Näiteks *a*-täht võib häältduda eesti keele *a*- või *ä*-sarnase häälikuna. Iga täishäälik võib olla pikk või lühike, tõukega või ilma. Vokaalid moodustavad ka diftonge, triftonge ja tetraftonge (näiteks *færge* [fäoue] 'värvima', *jærv* [iäou] 'ahm'). Täishääliku järel muutuvad *g* ja *r* diftongi osaks või kaovad hoopis: *og* [ou] 'ja', *flag* [fläi] 'lipp', *bar* [bäo] 'alasti', *Norge* [nou] 'Norra'.

Peaaegu kõik vanapõhja keele sõnalõpulised rõhuta vokaalid on taani keeles muutunud järgmiselt: täishäälik > *e* > keskkõrge keskvokaal (> null). Õigekirjas on -*e* säilinud, kuid paljudes murretes seda ei häältdata (näiteks *tage* [ta] ‘võtma’).

Kurguhäälik *r* on palju nõrgem kui prantsuse keeles: *rige* [Rij(e)] 'riik'.

Morfoloogia

Nimisõnadel on kaks sugu: ühissugu, mis on tekkinud mees- ja naissoo ühtesulamisel, ja kesksugu. Sugude kohta ei ole kindlaid reegleid; need tuleb lihtsalt meelde jätta. Nagu teisteski Skandinaavia keeltes, on taani keeles enkliitiline määrav artikkel. Näiteks sõna *mand* 'mees' on umbmäärase artikliga *en mand* ('üks mees') ja määrava artikliga *manden* ('see mees'). Omadussõnalise täiendi puhul on määrav artikkel eraldi sõna: *den store mand* 'suur mees'.

Taani keele tegusõnade infinitiiv lõpeb täishäälikuga, mis on peaaegu alati -*e*. Tegusõnadel on ajavormid, kuid pööramist puudub. Näiteks sõna *spise* 'sööma' olevik on *spiser* 'söön, sööd, sööb, sööme, sööte, söövad'.

Tegusõnad jagunevad tugevateks ja nõrkadeks. Tugevate verbide lihtminevik ja mineviku kesksõna moodustatakse vokaalivahelduse teel, nõrkadel verbidel sufiksite abil:

løbe 'jooksma' – *løber* 'jookseb' – *løb* 'jooksis' – *er løbet* 'on jooksnud' (tugev)
skyde 'tulistama' – *skyder* 'tulistab' – *skød* 'tulistas' – *har skudt* 'on tulistanud' (tugev)
straffe 'karistama' – *straffer* 'karistab' – *straffede* 'karistas' – *har straffet* 'on karistanud'.

Taani keeles on ka refleksiivsed verbid, mis moodustatakse sufiksi -(*e*)*s* abil: näiteks *møde* 'kohtama' – *mødes* 'kohtuma'.

Sõnavara

Enamik taani keele sõnu on genuiinsed ehk põlised, pärinedes vanapõhja keelest. Genuiinsed sõnad on näiteks germaani algkeeleni tagasi ulatuvad *mand* 'mees', *kvinde* 'naine', *hund* 'koer', *hjem* 'kodu', *gård* 'õu', *rød* 'punane' ning Skandinaavia keeltele eriomased *barn* 'laps', *skov* 'mets'.

Et saksa ja inglise keel on taani keele sugulaskeeled, siis tulevad paljud taani keele sõnad nende keelte oskajatele tuttavad ette. Näiteks sõnad *have*, *over*, *under*, *for* ja *kat* langevad nii tähenduselt kui ka kirjapildilt (kuid mitte häälduselt) peaaegu kokku ingliskeelsete sõnadega. Taani keele sõna *by* 'linn' esineb mitmes Inglismaa kohanimes (näiteks Whitby, Selby).

Põhiarvsõnad ühest kahekümneni on: *en*, *to*, *tre*, *fire*, *fem*, *seks*, *syv*, *otte*, *ni*, *ti*, *elleve*, *tolv*, *tretten*, *fjorten*, *femten*, *seksten*, *sytten*, *atten*, *nitten* ja *tyve*. 40-st suuremate arvude puhul kasutatakse osalt kahekümnendsüsteemi.

Sõnavaras on palju laene saksa, inglise, prantsuse ja teistest keeltest.

Õigekeelsussõnaraamatus on umbes 55 000 sõna. Kokku on teada umbes 2,5 miljonit sõna. Sõnade suur arv tuleneb liitsõnade rohkusest.

Keelenäide

Meieisapalve

Fader Vor! Du, som er i Himlen.
Helliget vorde dit navn.
Komme dit rige.
Ske din vilje,
som i Himlen så og på jorden.
Giv os i dag vort daglige brød.
Og forlad os vor skyld,
som og vi forlader vore skyldnere,
Og led os ikke i fristelse, men frels os fra det onde.
(Thi dit er riget og magten og æren i evighed). Amen.

Inimõiguste ülddeklaratsiooni artikkel 1

Alle mennesker er født frie og lige i værdighed og rettigheder. De er udstyret med fornuft og samvittighed, og de bør handle mod hverandre i en broderskabets ånd.

Ajalugu

Taani keele ajalugu jaguneb kaheks perioodiks: vanataani keel (9.–15. sajand) ja uustaani keel (alates 16. sajandist).

Vanimad keelemälestised on 9.–11. sajandist pärinevad raidkirjad (nooremad ruunid). 13.–14. sajandist on säilinud ladina kirjas käsikirjad, mis kujutavad nedast piirkondlikke seadusi.

Esimene taanikeelne trükitud raamat ilmus 1495. aastal.

Kuulsaimad taani keeles kirjutanud kirjanikud on filosoof Søren Kierkegaard, muinasjutuvestja Hans Christian Andersen ja näitekirjanik Ludvig Holberg. Nobeli kirjandusauhinna on saanud Karl Adolph Gjellerup ja Henrik Pontoppidan (koos 1917) ning Johannes Vilhelm Jensen (1944).

Taani keelepoliitika

Pikemalt artiklis Taani keelepoliitika

Taani tänapäevane keelepoliitika on ametlikult märkimisväärselt liberaalne ja *laissez-faire*. Taani keelt ennast ei peeta riigisiseselt ohustatud keeleks ning seetõttu ei ole peetud vajalikuks taani keele staatust eraldi seadusega kaitsta. Taani keelel on olnud Taani kuningriigis koloniaalkeele staatus, mille kõrval on ametlik staatus antud fääri keelele 1948. aastal ning Gröönimaal grööni keelele 1979. aastal. Alates aastast 2009 on grööni keele läänegrööni murre Gröönimaa ainus ametlik keel. Eraldi on kaitstud ka ajalooliste saksa vähemuste õigused Taanis.[2]

Spetsiaalselt keelekasutust reguleeriva seadustiku puudumise kõrval on keeleküsimus tõstetud esile hariduse ja integratsiooni valdkonnas, kus ametlikust sõnastusest hoolimata on keelekasutus tugevalt reglementeeritud. Reglementeeritud alade kõrval on liberaalne keelepoliitika üleüldiselt soosinud keeleprobleemidele lahenduse leidmist kohalikus kontekstis.[2]

Viited

1. Grønland går over til selvstyre (http://nyhederne-dyn.tv2.dk/article/23165644/). *TV 2 Nyhederne*, 21. juuni 2009. Kasutatud 1.03.2010 (taani)
2. Siiner, Maarja (2012). Towards a more flexible language policy: a comparative analysis of language policy design in Denmark and Estonia. (http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/28036/siiner_maarja.pdf) Tartu ülikool, Tartu: Tartu University Press
3. Kristiansen, Tore. 1990. Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion. Copenhagen: Gyldendal
4. Kristiansen, Tore. 2001. "Two Standards: One for the Media and One for the School". In Kristiansen, Tore (ed.). 2001: 9–24
5. Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. Acta Linguistica Hafniensia 41: 167–192.
6. Kristiansen, T , Clausen, TB & Havgaard, M 2002, ' Sprogholdninger hos unge i Nakskov ' Danske Talesprog , no. 3, pp. 17–70
7. Tore Kristiansen (2003a): Language attitudes and language politics in Denmark. International Journal of the Sociology of Language 159 (Special Issue: The Sociolinguistics of Danish): 57–71.
8. Tore Kristiansen (2003b): The youth and the gatekeepers: reproduction and change in language norm and variation. Jannis K. Androutsopoulos and Alexandra Georgakopoulou (eds) Discourse Constructions of Youth Identities. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins: 279–302.
9. Quist, Pia 2008 Sociolinguistic approaches to multiethnolect: Language variety and stylistic practice. International Journal of Bilingualism 12: 43–61

Taanikeelne Vikipeedia

Euroopa Liidu ametlikud keeled

bulgaaria | eesti | hispaania | hollandi | horvaadi | iiri | inglise | itaalia | kreeka | leedu | läti | malta | poola | portugali | prantsuse | rootsi | rumeenia | saksa | slovaki | sloveeni | soome | taani | tšehhi | ungari

Allikas: Euroopa Liidu ametlik võrgukoht (https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-languages_et)

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Taani_keel&oldid=5439246"

Selle lehekülje viimane muutmine: 09:15, 30. august 2019.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.